

ЕКОЛОГО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ECOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO WORK EFFECTIVELY

У статті розглядаються еколого-психологічні особливості підготовки майбутнього вчителя початкових класів до ефективної професійної діяльності. Побудова природничо-наукової картини сучасного світу неможлива без відображення екологічних проблем. Адже взаємодія суспільства і природи завдяки появі і розвитку нових галузей науки і техніки, розширенню сфери впливу трудової діяльності людей на довкілля стала настільки тісною, що подальше вторгнення людини в природу вже не може бути безмежним, необдуманим. Людство може опинитися в ситуації екологічної катастрофи, якщо належним чином не регулюватиме свої взаємини з природою. Отже, щоб запобігти можливим негативним наслідкам вторгнення людини в природу, потрібне вирішення цілої низки науково-технічних, економічних та інших проблем, серед яких однією з найважливіших є проблема формування екологічної культури у майбутніх учителів початкових класів. Тому з огляду на актуальні проблеми, з якими стикається людство, вимоги, які висуває сучасність до майбутнього вчителя початкових класів, його роль у житті учнів, важливим є формування у нього екологічної культури, правильного сприйняття природи, місця людини у ній та особливостей «здорової» взаємодії природи і людини.

Наше дослідження спрямоване на визначення еколого-психологічних особливостей підготовки майбутнього вчителя початкових класів до ефективної професійної діяльності.

Для визначення еколого-психологічних особливостей підготовки майбутнього вчителя початкових класів до ефективної професійної діяльності використано такі теоретичні методи, як: аналіз, систематизація та узагальнення наукової психологічної літератури.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічна культура, екологічна свідомість, еко-

логічна компетентність, екологічно орієнтоване суспільство.

The article considers ecological and psychological features of preparation of the future primary school teacher for effective professional activity. The construction of a natural-scientific picture of the modern world is unthinkable without the reflection of environmental problems. In fact, the interaction of society and nature due to the emergence and development of new branches of science and technology, the expansion of the sphere of influence of labor activity of humans on the environment became so strong that further human intervention in nature cannot be infinite, rash. Because mankind may be in a situation of ecological disaster, if not adequately regulate his relationship with nature. Therefore, to prevent the possible negative consequences of human intrusion into nature, it is necessary to solve a number of scientific, technical, economic and other problems, among which one of the most important is the formation of environmental culture in future primary school teachers. Therefore, given the urgent problems facing mankind, the requirements of the present day, to primary school teachers and its role in the lives of students, it is important to the formation of ecological culture, a proper understanding of the nature of man's place in it, and features a "healthy" interaction of man and nature.

Our study aimed at determining the ecological-psychological characteristics of training of future primary school teachers to work effectively.

To determine the ecological-psychological characteristics of training of future primary school teachers to work effectively used theoretical methods such as: analysis, systematization and generalization of scientific psychological literature.

Key words: ecological education, ecological culture, ecological consciousness, ecological competence, ecologically oriented society.

УДК 159.922-07.875
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.44>

Паламарчук О.М.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології
та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний
університет
імені Михайла Коцюбинського

Актуальність дослідження. Вивчаючи проблему підготовки майбутнього вчителя початкових класів до ефективної професійної діяльності в умовах трансформаційних суспільних змін, варто особливу увагу звернути на роль та значення екологічної компетентності в системі розвитку фахівця. Поза увагою науковців залишається як процес цілеспрямованого розвитку екологічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, так і рівень розвитку вмінь, необхідних для формування екологічного навчально-розвивального середовища в умовах НУШ. Майбутні вчителі

початкових класів, опинившись у реальних умовах загальноосвітнього закладу, часто зазнають труднощів, пов'язаних з невмінням організувати сприятливе навчальне середовище, що зумовлене несформованістю екологічного світогляду та низьким рівнем володіння технологіями еколого-педагогічної взаємодії.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що проблемі екологічного підходу в діяльності майбутніх учителів початкових класів, її методичному апарату присвячено незначну кількість досліджень. Вихідними концептуальними ідеями в розгляді питання становлення

екологічної компетентності майбутніх учителів початкових класів виступають ідеї історичності взаємозв'язку суспільства з природою. Особливе значення мають дослідження аксіологічного напрямку, оскільки в них розкривається ціннісний зміст середовища, яке використовується суспільством у процесі його життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальними і принципово важливими для дослідження феномена екологічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів мають роботи культурологічного спрямування, які вивчають особливості соціоекологічних відносин і включають у себе такі підходи: функціональний, представником якого є З. Фрейд; ноосферний, який висвітлений у працях В. Вернадського; ландшафтно-антропологічний представлений у працях Ф. Мілько та О. Леопольда; цивілізаційний, представником якого є Б. Лихачов.

Останніми роками психологами проведено низку досліджень, в яких з позицій гуманістичної парадигми виховання розглядаються певні аспекти формування ставлення до природи. Так, С. Дерябо, вивчаючи характер сприйняття молодшими школярами природних об'єктів, довів можливість їх впливу на особистість, коли вони сприймаються як свого роду суб'єкти. Результати дослідження В. Левіна показали особливості ставлення до природи у школярів різного віку.

Проблеми становлення екологічного світогляду, свідомості і самосвідомості, екологічної поведінки, участі в еколого-мотиваційній діяльності, формування системи екологічних знань, умінь і навичок вивчаються з різних позицій: загальнотеоретичної, світоглядно-ціннісної та методичної.

Варто зазначити, що позаяк успіхи в здобутті знань, формуванні умінь та навичок молодших школярів визначаються рівнем професійної підготовленості майбутнього вчителя, то особливого значення набувають дослідження, присвячені різним аспектам проблеми екологічності у діяльності педагога. Зазначена проблема є актуальною та не досить вивченою.

Таким чином, **метою дослідження** є визначення психологічних особливостей екологічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до ефективної професійної діяльності.

Результати теоретичного аналізу проблеми екологічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів до ефективної професійної діяльності показали, що роль освітнього середовища в розвитку особистості є надзвичайно актуальною. Окрім того, насичення освітнього середовища відповідними стимулами не зводиться до реалізації широко відомого в науці принципу наочності, який пропонує демонстрацію об'єкта з метою формування повнішого і точнішого поняття про нього.

«Екологізація» освітнього середовища, тобто включення в це середовище природних об'єктів – світу природи, пов'язана з постійною дією на майбутніх педагогів початкових класів усієї сукупності природних (у тому числі і поведінкових) психологічних подразників, створює можливість для встановлення контакту з природними об'єктами.

Екологічна освіта, виступаючи частиною загальної освіти, покликана вирішувати завдання становлення еколого-інформаційного суспільства і розкриття основних аспектів ефективної взаємодії людини, суспільства і природи. Щодо екологічної освіти молодших школярів, то основною метою є отримання екологічних знань, сприяння формуванню еколого орієнтованої особи, яка володіє необхідними знаннями, навичками і ціннісними установками. Саме ця мета реалізується в загальноосвітній школі в умовах НУШ, якій відводиться конструктивна роль практичного і духовного досвіду взаємодії людини з природою, що забезпечує її виживання і розвиток.

Безперечно, екологічну освіту молодших школярів варто розглядати як необхідний елемент загальної освіти, пов'язаний з вивченням наукових основ взаємодії природи і суспільства. Відповідно, виникає необхідність у спеціальній підготовці майбутніх педагогів початкових класів до реалізації екологічної освіти молодших школярів як гуманітарного компонента освіти, що веде до розвитку у дітей екологічної культури, духовно-моральних основ відношення до природи, зумовлена об'єктивними тенденціями сучасного етапу розвитку цивілізації, теорії і практики екологічної освіти і виховання [5].

У зв'язку з цим зростає роль учителів початкових класів, від яких залежить передача екологічних цінностей молодому поколінню. Успішне здійснення професійної діяльності вимагає від майбутнього вчителя початкових класів високої професійно-екологічної підготовки, яка припускає чітке знання біологічних питань екології, розуміння причин екологічних катастроф та їх наслідків.

На думку І. Зверева, екологічна підготовка майбутнього фахівця повинна відповідати трьом групам вимог:

- формуванню у майбутнього фахівця свідомості і почуття громадянського обов'язку, чіткого розуміння охорони довкілля як загальнодержавної справи, що має міжнародне значення;
- вихованню майбутнього фахівця як відданого любителя і захисника природи, що активно бореться за збереження і примноження її багатства;
- озброєнню майбутнього фахівця системою наукових знань, умінь і навичок, що забезпечують професійну готовність і екологічну обізнаність [5].

Варто зазначити, що екологічна освіта відрізняється від традиційного ознайомлення молодших школярів із навколишнім світом. В оволодінні цими знаннями лежить розуміння важливих залежностей і зв'язків, наявних у світі природи, здатність взаємодії живої і неживої природи. Досвід указує на те, що майбутні педагоги початкових класів націлені в основному на отримання екологічних і природоохоронних знань, тоді як вироблення і застосування цих знань у практичній діяльності відсутнє.

Так, учитель, який працює в початковій школі, має теоретичні екологічні знання, отримані під час навчання, але застосувати практичні навички в їх проекції до глобальної проблеми на місцеві особливості її прояву не здатен. Це призводить до того, що і в екологічній освіті учнів переважає теоретичний аспект на протигагу морально-практичному, тобто не формується емоційне відношення до екологічних проблем, у тому числі проблем свого краю.

З описаного вище випливає, що школа гостро потребує вчителя початкових класів, який має розвинену екологічну культуру і екологічну свідомість, володіє вміннями, навичками і досвідом використання в педагогічній практиці сучасних еколого-освітніх технологій [7].

Під екологічною культурою розуміють органічну єдність екологічної свідомості, емоційно-психологічних станів і практичної діяльності. Окрім того, вона має цілу низку ознак, серед яких:

- екологічна освіченість, екологічна свідомість, прагнення до збереження і поліпшення географічного середовища та його складників як основи існування суспільства;
- здатність застосовувати екологічні знання на практиці й у побуті;
- вміння бачити фактичні екологічні проблеми і знаходити шляхи їх вирішення.

Окрім того, в структурі екологічної культури майбутнього вчителя початкових класів можна виділити такі компоненти, як:

- мотиваційний, що включає в себе систему мотивів екологічної діяльності, поведінки особистості в природі та соціальному середовищі;
- аксіологічний, що містить ціннісні екологічні орієнтації майбутнього учителя початкових класів; усвідомлення ним багатосторонньої цінності природи для суспільства і людини (економічної, господарської, політичної, естетичної, моральної, гігієнічної тощо), природи як загальнолюдської цінності, усвідомлення самоцінності природи;
- гностичний, що включає в себе систему наукових і емпіричних знань майбутнього вчителя початкових класів про природу та її компоненти, людини як складової частини природи, взаємодії людини і природи; знань екології, соціальної екології, охо-

рони природи; комплекс умінь з дослідження, вивчення природи, наслідків впливу людини на природу тощо;

- етичний (нормативний), що включає систему норм і правил поведінки та діяльності людини в природі, взаємодії з природою (екологічну етику);
- операційно-діяльнісний, що включає систему екологічних умінь, практичні екологічні вміння і навички індивіда, володіння різними способами, методами і прийомами, технологіями взаємодії з природою;
- емоційно-вольовий, що передбачає наявність емоційної чуйності майбутнього вчителя початкових класів до природи, досвіду його емоційно-вольового ставлення до природи, вольову напругу у вирішенні екологічних проблем на особистісному рівні, досягненні оптимізації відносин людини і природи.

Варто зазначити, що, окрім вищевказаних компонентів екологічної культури майбутнього вчителя початкових класів, важливим є особистісно-ціннісне ставлення до природи, яке допомагає уявити себе її елементом, усвідомити свою відповідальність за вплив на неї. Так звана екологічна відповідальність передбачає високий рівень екологічної свідомості. Адаже формування екологічної культури особистості майбутнього вчителя початкових класів – це не тільки озброєння його природоохоронними знаннями і навичками, а й створення особливого внутрішнього світу.

В основі відповідальності лежить моральне ставлення майбутнього вчителя початкових класів до світу природи, а фундаментом її формування є екологічні знання.

Що стосується екологічної свідомості, то під нею розуміють сформовану у вигляді понятійного апарату систему ставлення людини до її зв'язків із зовнішнім світом, до можливостей і наслідків зміни цих зв'язків в інтересах окремої людини або людства, а також поширення наявних концепцій і уявлень, що мають соціальну природу, на явища й об'єкти природи і на їх взаємні зв'язки з людиною.

Згідно з поглядами С. Дерябо та В. Ясвіна, структуру екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів можна визначити як сукупність:

- уявлень (як індивідуальних, так і групових) про взаємозв'язки в системі «людина–природа» і в самій природі;
- суб'єктивного (особистісного) ставлення людини до світу природи;
- відповідних стратегій і технологій взаємодії людини зі світом природи;
- життєвих цінностей етичного плану, які диктують необхідність екологічно орієнтованих цінностей [5].

З огляду на це доцільно виділити етапи і типи екологічної свідомості, серед яких:

– синкретичний (архаїчний), який характеризується тим, що людина у своїй свідомості і самосвідомості ще не виділила себе з навколишнього середовища (природи) і тим більше не протиставила себе їй як об'єкту перетворення відповідно до власних цілей виживання;

– антропоцентричний, який характеризується тим, що свідомість людини протиставляє її навколишньому середовищу і, більш того, розглядає її як об'єкт діяльнісного перетворення відповідно до своїх «людських» цілей виживання. Саме в цей період людина «забуває» про свою єдність з природою, що і призводить до проблем та екологічної кризи на Землі;

– екоцентричний – людина починає розуміти, що вона і навколишнє природне середовище входять в єдину екосистему «людина–природа», тому навколишнє середовище – це сфера співіснування людини з природою. Причому це середовище має право на власні закономірності розвитку, які не можна не враховувати людині у своїй життєдіяльності;

– синергетичний (природо центричний), який характеризується тим, що людина усвідомлює свою єдність з природою як єдність принципів свого розвитку з універсальними принципами розвитку природи.

Варто зазначити, що поведінка майбутнього вчителя початкових класів стосовно природного об'єкта визначається його суб'єктивним (особистісним) ставленням. Так, в одних ситуаціях людина буде поводитися так, ніби у неї антропоцентричний тип свідомості, а в інших – екоцентричний.

Спираючись на вищеописане, зазначимо, що без сформованості екологічної культури та екологічної свідомості не можливе формування екологічної компетентності як необхідної умови ефективної професійної діяльності майбутнього вчителя початкових класів. Екологічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів розглядається як прояв екологічної культури в її «зоні відповідальності»; здатність особистості до ситуативної діяльності у побуті і природному оточенні, коли здобути екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в уміння приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля; здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної професійної діяльності [3].

Таким чином, формування екологічної компетентності у майбутніх учителів початкових класів включає в себе:

– обґрунтування основного завдання професійної підготовки вчителя початкових класів

до еколого-педагогічної діяльності (забезпечення якісно нового рівня розвитку екологічного стилю мислення, екологічної поведінки як форм прояву інтелектуальної, емоційно-вольової, духовно-моральної активності людини, що виражає її особистий внесок у практичну еколого орієнтовану діяльність);

– комплекс педагогічних умов, що забезпечують ефективність процесу;

– взаємозв'язок педагогічного змісту та методичного забезпечення процесу (зокрема, підпорядкування цілей, змісту і методики професійного навчання необхідності активізації екологічного стилю мислення; накопичення практичного досвіду використання екологічних знань);

– цілісність мотиваційного, когнітивного критеріїв, які дають змогу визначити рівень сформованості екологічної компетентності.

Висновки. Отже, екологічності у структурі ефективної професійної діяльності майбутнього вчителя початкових класів належить провідна роль. Формування екологічної свідомості майбутнього вчителя початкових класів має носити системний характер, тобто через використання різних шляхів і на рівнях соціального устрою: політичному, економічному, просвітницькому, телебачення тощо. Основною метою такої освіти має бути розвиток здібностей майбутнього вчителя початкових класів до екологічної співпраці з природою та учасниками навчально-виховної діяльності на різних рівнях і в різних видах соціальних, економічних і екологічних взаємодій. Екологічні знання, вміння і навички повинні виступати не як об'єкт засвоєння, а як психологічна передумова виникнення потреби в екологічній взаємодії з навколишньою природою і природою самої людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вагнер И.В. Модель гуманитарно-экологического образования студентов социально-педагогических и психолого-педагогических специальностей. *Астраханский экологический вестник*. № 2. 2012. С. 41–53.
2. Кашлев С.С. Понятие экологического образования как фактора устойчивого развития общества. *Экологическое образование для устойчивого развития: отечественный и международный опыт* : материалы международной научно-практической конференции. Минск, 2016. С. 6–9
3. Логвінова Я.О. Екологічна компетентність особистості – передумова збереження здоров'я людини. *Здоровий спосіб життя – здорова нація – здорове суспільство* : зб. тез доп. I Всеукр. наук.-практ. конф. Кіровоград : КНТУ, 2010. С. 83–84.
4. Миронов А.В. Экологическая составляющая нового образовательного стандарта. *Начальная школа*. 2011. № 2. С. 48.
5. Петрушенко С.А. Экологическая составляющая образовательного процесса будущих учителей начальных классов. *Педагогика и психология: тенденции и перспективы развития*. Таганрог. № 7. 2015. С. 65–74.

6. Писанка К.О. Проблеми екологічної освіти та виховання в різних країнах світу. *«Молодий вчений»*. № 4 (07). 2014 р. С. 65–71.

7. Саєнко Т.В. Екологічна освіта в Україні – досягнення і перспективи. *Екологічний вісник*. 2004. № 5. С. 20.

8. Федоренко О.І., Тимочко Т.В., Ткач В.Н. Питання екологічного виховання та освіти населення. *Екологічний вісник*. 2005. № 3. С. 16.

9. Шевель А.О. Роль освіти у формуванні екологічної культури. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Випуск 33. 2008. С. 33–41.